

גרסיאלה בן־דרור

הכנסייה הקתולית והיהודים ארגנטינה 1933-1945

הכנסייה הקתולית
והיהודים
ארגנטינה 1933-1945

גרסיאלה בן־דרור

הכנסייה הקתולית והיהודים

ארגנטינה 1933–1945

גרסיאלה בן-דרור

הכנסייה הקתולית והיהודים ארגנטינה 1933-1945

המרכז הבינלאומי לחקר האנטישמיות
ע"ש וידאל ששון
האוניברסיטה העברית בירושלים

מרכז זלמן שזר
לתולדות ישראל
החברה ההיסטורית הישראלית

הסדרה לתולדות האנטישמיות

המערכת

שמואל אלמוג, שמחה אפשטיין, יהודה באואר, ישראל גוטמן
ישעיהו גפני, רוברט ויסטריך, צבי יקותיאל, דליה עופר, אוטו דב קולקה
מוזכרת המערכת: מעין אבינרי-רבהון

עריכה לשונית: רינה ברקאי
הביא לדפוס: יצחק כהן

ספר זה ראה אור בסיוע

קרן 'חבצלת'

הקרן ע"ש אלכסנדר ד' דושקין ליד
המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים
קרן עמ"ס שליד בית הנשיא

על העטיפה: פגישה בין תואן ד' פרון, נשיא ארגנטינה, ובין הקרדינל לואיס ס' קופלו,
ראש הכנסייה הקתולית

מסת"ב 9-151-227-965 ISBN

מספר קטלוגי Catalogue No. 185-468

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תש"ס

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף חן') בע"מ
כולם בירושלים

לזכר הורי
פרידה ושמואל
טורשרייבר ז"ל

תוכן העניינים

הקדמה 9

מבוא 11

זיקתה של הכנסייה בארגנטינה לוותיקן 17 הפולמוס סביב עמדת פיוס ה-12
בתקופת השואה 18

חלק ראשון

הכנסייה הקתולית בארגנטינה והאנטישמיות

פרק ראשון: הכנסייה הקתולית בארגנטינה 31
התבססותה של הכנסייה בארגנטינה 31 1945–1930: הכנסייה הארגנטינאית
והבעיות הפוליטיות במדינה 38 מיקומה האידיאולוגי-פוליטי של הכנסייה בשנים
1945–1930 44

פרק שני: עיצוב האנטישמיות בהשקפת עולם 50
השפעתם של כוהני דת וסופרים קתוליים אנטישמיים 50 הוגו ואסט: הסופר
הקתולי האנטישמי 50 'קהל' ו'זהב' ו'הפרוטוקולים' של זקני ציון' 51
הפולמוס הציבורי סביב ספריו האנטישמיים של הוגו ואסט 54 האב חוליו מאינביאל
– האנטישמיות התיאולוגית 62

פרק שלישי: המינסד הכנסייתי בארגנטינה והיחס ליהודי ארגנטינה 78
עמדת הבישופות הארגנטינאית – הממד החינוכי 78 הכמורה הנמוכה והאנטישמיות
87 חדירת התעמולה הנאצית לארגנטינה, 1943–1938 96

פרק רביעי: המפנה – המהפכה הצבאית: "ארגנטינה קתולית", 1943–1945 106
4 ביוני: מפגש יעדים בין הכנסייה לבין הצבא 106 החלת החינוך הקתולי בבתי
הספר הממשלתיים 110 "ארגנטינה הקתולית" והיהודים 111

חלק שני

הכנסייה הקתולית בארגנטינה והיחס לנאציזם ולשואה

פרק חמישי: הצמרת הכנסייתית בארגנטינה ויחסה למשטר הנאצי 129
הבישופות הארגנטינאית נוכח השלטון הנאצי בגרמניה, 1933–1939 129
השפעתן של האנציקליקות אודות הנאציזם והקומוניזם, מרס 1937 137

פרק שישי: הקתולים בארגנטינה והפליטים היהודים 148

כמורת המסדרים והיחס לנאציזם וליהודים 148 העמדות נוכח ועידת אוויאן 156

פרק שביעי: המלחמה והשלכותיה על הפולמוס בכנסייה הארגנטינאית 167

ארגנטינה והרקע הבינלאומי 167 היחס להסכם ריבנטרופ-מולוטוב 170

פרוץ המלחמה והתגובה הקתולית 172 פלישת גרמניה למערב והתגובה הקתולית

175 תגובת הקתוליות הארגנטינאית לפלישת גרמניה לבריית המועצות 176

כניסת ארצות הברית למלחמה וועידת ריו דה'ז'נירו 189

פרק שמיני: הכנסייה הארגנטינאית ותגובותיה לאליומות כלפי יהודי אירופה 194

"ליל הבדולח" - התגובה הקתולית בארגנטינה 194 מצוקתם של יהודי אירופה

בעיני הקתולים 204 הפולמוס הפנים-קתולי ביחס לנאציזם וליהודים במהלך

המלחמה 216

פרק תשיעי: התגובה הקתולית בארגנטינה לידיעות בדבר השמדת יהודי אירופה,

1942-1943 231

הזרם המיסדי 232 הזרם הדמו-נוצרי 240 הזרם הלאומני 247

פרק עשירי: סיום המלחמה: מפנה או המשכיות? 254

דה-לגיטימציה של הזרם הדמו-נוצרי 256 האפיפיור, הדמוקרטיה והמשך הפולמוס

257 סוף המלחמה, הכמורה והמשך האנטישמיות 260 סוף המלחמה, המיסד

הכנסייתי והאנטישמיות 266

סיכום 269

דו-ערכיות, אנטישמיות אלימה ובליתמה 269 ההתעלמות המודעת מהסכל

היהודי 278

רשימת מונחים נוצריים בספרדית 283

רשימת קיצורים 285

ביבליוגרפיה 287

מפתח 315

הקדמה

הרעיון הראשון לכתיבת ספר זה החל להתגבש באחד מבתי הקפה היפים בבואנוס-אייירס שלאחר הדיקטטורה, שנסיונות החיים המשפחתיים הובילו אותי לחיות בה במשך שלוש שנים. כשחפשתי נושא למחקר, הציע פרופ' חיים אבני לכתוב על נושא שהיה אז בגדר טאבו, כי הארכיונים הכנסייתיים לא היו פתוחים בפני החוקר המצוי, והידע על הכנסייה והיהודים היה לקט של דעות רווחות יותר מאשר פרי מחקר שיטתי ויסודי. היתה זו יד המקרה שהובילה אותי לעיסוק בכנסייה, אך מאז הפך המחקר על הכנסיות הקתוליות בתקופת השואה לחלק משגרת חיים.

אני מבקשת להודות בראש ובראשונה לפרופ' אבני על הסיוע בגיבוש הרעיון, על ההדרכה המקצועית, על הקריאה החוזרת ללא לאות ועל הערותיו החשובות. רבות למדתי ממנו גם על המתודולוגיה ההיסטורית הדרושה בבואנו לדון במדינות אמריקה הלטינית ויחסן לבעיות העם היהודי בתקופת השואה כמשקיפות מן הצד ובהקשרים של אי-הנכונות לקליטת פליטים יהודים והממדים של האנטישמיות. ספר זה הוא עיבוד של עבודה לשם קבלת תואר דוקטור שנכתבה במסגרת המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים.

נושא השואה לא היה זר לי. כבת להורים שהתמזל מזלם והיגרו בטרם פורענות מפולין הקתולית לאורוגוואי הליברלית והדמוקרטית, השתייכתי כמו רבים סביבי ל"דור ללא סבים", כי הם נרצחו בפולין בידי הנאצים. בחירת הנושא הביאה אותי להעמיק בלימוד על תקופת השואה אצל פרופ' ישראל גוטמן ופרופ' יהודה באואר. שיעוריהם היו עבורי תרומה ייחודית למחקר ולהוראת הנושא בהמשך. אני מודה לשניהם על הסיוע והעידוד הרב שקיבלתי לאורך השנים. כמו כן אני מבקשת להודות לפרופ' מרסל דיבואה על השיעור המאלף בפילוסופיה הנוצרית ועל השיחות שהאירו את עיני בראשית הדרך.

אנשים רבים וטובים תרמו את תרומתם למחקר זה גם בארגוניו. ללא הסיוע של חוקרים קתוליים, היסטוריונים וסוציולוגים, שהגישו את עזרתם בהפניה למקורות ובשיחות מעשירות להבנת התהליכים שעברו על הכנסייה, לא ניתן היה להבין את ההקשר ההיסטורי של מחקר זה. מהם למדתי על מורכבותה של הכנסייה הארגונית, על הקשרים עם הוותיקן, על הזרמים הפנימיים ולעיתים המנוגדים שבתוכה, ועל הויקה שבין המנגנון הכנסייתי לבין הפעילים הקתוליים שאינם אנשי כמורה אך הם חלק מן המנגנון המסייע. עזרתם האדיבה, הידידות שנקמה עם השנים והנכונות לסייע במחקר שחשף את הפנים המורכבות של הנצרות באותם הימים, כולל האנטישמיות, לימדו אותי על יושרם האינטלקטואלי, על טוב ליבם ועל המהפך שעברה הנצרות הקתולית לאחר

ועידת הוותיקן השנייה. אני רוצה להודות באופן מיוחד לד"ר גסטור אוזה, לד"ר פלוריאל פורני ולד"ר פורטונטו מלימצ'י.

המקורות למחקר זה היו כולם בחוץ לארץ. לארכיונאים ולספרנים בארכיון של משרד החוץ בארגנטינה ובארכיונים, בספריות ובמוסדות קתוליים רבים בבואנוס-איירס אני חבה תודה מיוחדת על הסיוע שבלעדיו לא ניתן היה להגיע למקורות ראשוניים. לעיתים נערמו אלה באצטבאות העליונות והמאובקות ואיש לא עשה בהם שימוש מאז שנות ה-40.

במהלך המחקר נדרשתי לביקורים ארוכים בארגנטינה וגם לשהות של ימים רבים בירושלים. תודתי נתונה לחברי הטובים שאירחו אותי בשלבים השונים: פולה אייזנר, לוטי מלר, גלדים ודיקי פישר. ברצוני להודות בהזדמנות זו לעורכת הלשונית הנאמנה של הדוקטורט, חברתי רות תמיר.

ללא סיוע חומרי של קרנות רבות לא ניתן היה לגשת למלאכה זו ולהגיע לסיומה. ראשית אני מבקשת להודות ל'קרן חבצלת', שתמכה במחקר זה ובהוצאה לאור של הספר. במהלך העבודה קיבלתי סיוע גם מקרן המלגות של 'יד ושם'. כמו כן מבקשת אני להודות לקרן מטעם המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים, לקרן גולדה מאיר, שהעניקה לי פרס למצטיינים, ולקרן התרבות מטעם מועצת מגידו. ללא הסיוע הרצוף של המרכז לחקר האנטישמיות על שם וידאל שושן באוניברסיטה העברית בירושלים, ועובדי המרכז פרופ' יהודה באואר, ד"ר ליאון וולביץ', ד"ר שמחה אפשטיין וגב' רוחמה רוט, ספר זה לא היה רואה אור. רק בזכות הסיוע החומרי והעידוד של מוסדות אלו ניתן היה לערוך מחקר שכל מקורותיו נמצאים בחוץ לארץ. להוצאת הספר סייעו 'קרן חבצלת', 'קרן עמו"ס' שליד בית הנשיא, ו'קרן דושקין' שליד המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים. תודתי גם לאברהם ברגיל, המנהל האדמיניסטרטיבי של המכון, על ההתעניינות והסיוע. זו ההזדמנות להודות לכולם מקרב לב. המחקר התבצע גם בסיוע מטעם 'קרן הזכרון לתרבות היהודית' בניו-יורק. תודה מיוחדת אני חבה לפרופ' שמואל אלמוג, שקרא והעיר הערות משמעותיות, ולפרופ' דוד בנקי, שקריאתו הביקורתית והערותיו החכמות איפשרו לשנות את מבנה הדוקטורט ולהופכו לספר המיועד לקהל הרחב. אני מבקשת להודות לו על נכונותו לסייע ועל העבודה הרבה והמקצועית שהשקיע.

ברצוני להודות אישית לצבי יקותיאל, מנכ"ל מרכז זלמן שזר, ולעובדיו: מעין אביניר-רבהון, אריאלה שקדי ויצחק כהן, שטרחו על מנת שהספר יראה אור. לעורכת הלשונית רינה ברקאי תודה רבה מקרב לב על הסבלנות והעבודה המסורה.

אחרונים חביבים, בני משפחתי האהובים, שמהם אני שואבת את כוחי. לויקטור, בן זוגי, שהוא גם הלקטור והמבקר הראשון של כתב היד, ולשלושת ילדי, גיא, עמוס וחגית, תודה על החיזוק והתמיכה לאורך כל הדרך.

מבוא

במחקר ההיסטורי העכשווי מקובל להתייחס לשואה כאל אירוע היסטורי בעל משמעות אוניוורסלית, גם אם השואה היתה אירוע מכונן כנגד העם היהודי. למרות שהעם היהודי נידון לרצח טוטלי, אירוע שהיה ייחודי וללא תקדים בהיסטוריה של האנושות, אופיה האוניוורסלי של השואה ניכר, בין השאר, בעובדה שבנוסף לעם היהודי גם אומות אחרות – בין אם הן מודות בכך בין אם לאו – היו מעורבות בשואה בצורה זו או אחרת. לכן, היסטוריונים שונים הצביעו על שלוש קבוצות שונות, שניתן להבחין ביניהן על רקע אירועי התקופה:

(א) הרוצחים; (ב) הקורבנות; (ג) העומדים מן הצד.¹ עמדותיה של הכנסייה הקתולית בארגנטינה בתקופת השואה, כנסייה שהיא בעלת זיקה מיוחדת לוותיקן, שייכות לקטגוריה השלישית, של אלה המשקיפים או העומדים מן הצד.

יבשת אמריקה הלטינית היא אחד המעוזים הגדולים – אם לא הגדול ביותר – של הקתוליות הרומית בעולם, וארגנטינה היא מדינה שהאוכלוסייה הקתולית בה גדולה במיוחד. כל ניסיון להבין את הקתוליות חייב לקחת בחשבון את הכנסייה כמערכת חברתית היסטורית בת זמננו. במונחים תיאולוגיים מטרת הכנסייה להוביל את כל בני האדם לגאולה, ובמונחים סוציולוגיים היא מהווה מכשיר ליישומה של מטרה זו. במרחב שבין הכנסייה הפורמלית לבין התרבות הקתולית הנוצרת בחברה צומחות תנועות רבות ואליטות חדשות, בעלות צביון פוליטי, ופועלים אירגונים בעלי אופי רעיוני, אינטלקטואלי, חברתי וכלכלי, וכן אירגוני צדקה ומערכות חינוכיות הנתונים במוצהר להשפעתה של השראה קתולית.²

היסטוריון שיתעניין בחברה הארגנטינאית לא יוכל להתעלם מן ההיבט של ההשפעה הקתולית-רומית, על הפוטנציאל הטמון בו, הן כמחולל שינויים והן כמקנה מסגרות התייחסות. הכנסייה הקתולית היא בעלת נוכחות ציבורית בולטת ולמרות שאמונה דתית איננה ניתנת למדידה, גלומים בה הפוטנציאל והכוח להשפיע, גם כשהיא מצטיירת

1 עיין: ישראל גוטמן, בעלטה ובמאבק, ירושלים 1985.

2 Ivan Vallier, *Catholicismo, control social y modernización en América Latina*, Buenos Aires 1970, pp. 9–36; כמו כן עיין: Daniel H. Levine, *Religion and Politics in Latin America*, New Jersey 1981; Clifford Geertz, "Religion as a Cultural System", in David E. Apter (ed.), *Ideology and Discontent*, New York 1964.

כבלתי ניתנת לתפיסה ולהגדרה מוחשית. ניתן לומר שהדת חורגת מן המסגרות הדתיות הכנסייתיות והיא נוכחת בכל.³

בשנות ה-30 וה-40 של המאה הנוכחית הלך והשתרש בקרב הקתולים הארגנטינאים המושג: 'ארגנטינידד' (argentinidad).⁴ מושג זה משקף תפיסת עולם, לפיה הזהות הלאומית הארגנטינאית והזהות הדתית הקתולית חד הן, ועל תשתית רוחנית זו יש לבסס את בניית החברה והמדינה לשם כינונה של 'ארגנטינה קתולית'. על חוקרי התקופה להתמודד עם השאלה: כיצד השפיע כל האמור לעיל על יחסה של הכנסייה הקתולית ליהדות ולעם היהודי בתקופה מכרעת בתולדותיו – תקופת השואה?

נערכו מחקרים רבים השופכים אור על המצב בארגנטינה של שנות ה-30 וה-40. המחקרים עוסקים במיגוון נושאים: באיפיונה של הכנסייה הקתולית בשנים הכלולות בעיוננו, ביחסו של המשטר בארגנטינה להגירה היהודית ובעמדתם של הימין הקיצוני ושל התנועה הלאומנית (Movimiento Nacionalista). המחקרים הללו מאירים אומנם את פניה השונים של החברה הארגנטינאית,⁵ אולם אין הם דנים ביחסה של הכנסייה הקתולית בארגנטינה ליהודים. מחקר זה מבקש לבדוק ולהאיר את הסוגיה המקיפה של יחסי הנצרות והיהדות בזמן מסוים ובמקום מוגדר, בארגנטינה של שנות ה-30 וה-40 – בתקופת השואה.

בחינת יחסה של הקתוליות הארגנטינאית אל היהודים דורשת התייחסות למעגלים נוספים של שאלות המהווים רקע הכרחי להבנת המצב ההיסטורי: המעגל הראשון עוסק באופי הקשר שבין הכנסייה הארגנטינאית לבין המסורת הנוצרית, השני מתייחס לקשריה עם הוותיקן, והשלישי עניינו במקומה של הכנסייה הארגנטינאית בכל הנוגע למכלול הבעיות הפוליטיות הפנימיות של המדינה. לגבי המעגל הראשון יש לשאול: מה היו המסרים הקתוליים ביחס ליהודים כפי שנתפסו על-ידי הכנסייה הקתולית

3 ולייה, שם, עמ' 9–14. כמו כן עיין: Émile Poulat, *Église contre bourgeoisie*, Paris 1977; Floreal Forni, *Catholic Doctrinary and Ideological Differentiation and Modernization in Latin America*, Ph.D. diss., University of Chicago 1973; T. Luckman, *The Invisible Religion*, New York 1967

4 תרגום המושגים והשמות מהספרדית לעברית ייערך במחקר זה לפי התעתיק הפונטי של המילה, כפי שמכסאים אותה בארגנטינה. בנושא ה־argentinidad, עיין: Fortunato H. Mallimaci, "El catolicismo argentino desde el liberalismo integral a la hegemonía militar", *500 años de cristianismo en Argentina*, Buenos Aires, Cehila 1992, pp. 313–365

5 בין המחקרים החדשים שהופיעו בעשור האחרון, לדוגמה: Haim Avni, *Argentina y la historia de la inmigración judía, 1810–1950*, Jerusalén 1983; Leonardo Senkman, "Argentina's Immigration Policy During the Holocaust, 1938–1945", *Yad Vashem Studies*, XXI (1991), pp. 155–188; Cristián Buchrucker, *Nacionalismo y peronismo. La Argentina en la crisis ideológica mundial, 1927–1955*, Buenos Aires 1987

בארגנטינה, מהו מקורם והאם היו אלה מסרים ברורים וחדים או אמביוולנטיים? האם היו אלה מסרים צמודים למסורת ולדוקטרינה הקתולית בלבד, אף שהיו ספוגים במוטיבים הלקוחים מהאנטישמיות המודרנית על גווניה האידיאולוגיים, הפוליטיים, הכלכליים והגזעניים? האם האנטישמיות היתה בארגנטינה תופעה שולית או מרכזית? במעגל השני נשאלות השאלות: כיצד השפיעו קשריה של הכנסייה הקתולית בארגנטינה עם הוותיקן על יחסה ליהדות וליהודים בתקופה הנידונה? האם הוותיקן הוא שהכתיב את כללי ההתנהגות או שמא היתה לכנסייה הארגנטינאית מידה של עצמאות יחסית בסוגיה היהודית? האם האנציקליקות (איגרות האפיפיור), המחייבות את כל המאמינים הקתוליים, היה להן משקל משמעותי בכנסייה הארגנטינאית? האם חדרו למישנתה של כנסייה זאת מוטיבים גזעניים, למרות התנגדותו העקרונית של הוותיקן לגזענות, כפי שבוטאה באנציקליקה Mit brennender Sorge (בדאגה עמוקה), שפורסמה במרס 1937?

השאלה "מה היה קורה אילו" חורגת מתחומה של ההיסטוריה כדיסציפלינה העוסקת באירועי העבר, אולם העובדה שפיוס ה-11 התכוון לפרסם בשנת 1938 אנציקליקה נגד האנטישמיות בשם Humani Generis Unitas (אחדותו של המין האנושי), מעמידה סימן שאלה גדול באשר להשפעתה האפשרית על הצמרת הכנסייתית במדינות שהיה ביכולתן להציל יהודים, וארגנטינה ביניהן. סביר להניח שאנציקליקה זו, "איגרתו של פיוס ה-11 שהותבאה", לא היתה משנה את תוכניתם של הרוצחים הנאציים ולא ניתן להעריכה כ"החמצת הסיכוי להציל את היהודים". אולם, עצם פירסום מסמך רשמי על-ידי האפיפיור נגד האנטישמיות עשוי היה להיות רלוונטי עבור הכנסייה בארגנטינה, שהקדישה כל כך הרבה מרץ, לדוגמה, לאנציקליקה Divini Redemptoris נגד "הקומוניזם האתאיסטי", ממועד פירסומה בחודש מרס 1937, ואילך.⁶

למרות העובדה שלא פורסמה אנציקליקה נגד האנטישמיות, ניתן היה להתבסס מאז מרס 1937, כאמור, על האנציקליקה אודות מצב הכנסייה בגרמניה, שכללה עמדה ברורה נגד הגזענות.

על כן, ניתן לשאול: האם מה שכן פורסם על-ידי הוותיקן השפיע מעבר לים, והאם גילו הקתולים מידה של חסד ורחמים נוצריים כלפי היהודים בהיחוד דבר סבלם תחת הכיבוש הנאצי, או שמא התקבל מידע זה דווקא כהוכחה לצדקת הנאצים, המבקשים "להגן" על עצמם מפני "האיום" היהודי? האם היה ייחוד כלשהו בעמדותיה של הכנסייה

George Passelecq & Bernard Suchecy, *L'encyclique cachée de Pie XI: une occasion manquée de l'église face à l'antisémitisme*, Paris 1995 6
את הטקסט המלא של האנציקליקה, שם, עמ' 129-310.

185-468 11070101